

ПЕДАГОГ ТА УЧЕНЬ
ЯК СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ
У ФІЛОСОФСЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ІВАНА ЗЯЗЮНА

Педагогіка добра — провідний життєвий, професійний і методологічний принцип, якого дотримується видатний педагог і філософ, доктор філософських наук, професор, академік Іван Зязюн як людина, громадянин, педагог, філософ і керівник протягом своєї наукової та науково-педагогічної діяльності. Його талант багатогранний: він і видатний педагог, і талановитий філософ, і успішний керівник, і засновник унікальної школи педагогічної майстерності в Радянському Союзі. На той час це був сміливий громадянський, науковий та управлінський вчинок, оскільки основні методологічні засади цієї школи не вписувалися в прийняті шаблони в педагогіці, не сприймалися чиновниками від освіти, виходили за типові програми професійної підготовки майбутніх педагогів. Основним недоліком традиційного навчання було його безособистісність: «...традиційна система освіти і виховання була і залишається безособистісною, «бездітною», «безлюдною», оскільки вона «...ґрунтується на соціоцентричному підході, в межах якого мета розвитку особистості – її соціалізація і професіоналізація з позицій максимальної суспільної корисності. У межах даної моделі реалізуються уявлення про те, що основною метою освіти (навчання, учіння) є оволодіння певними знаннями, уміннями і навичками, тобто зовнішньо заданими нормативами», – наголошує Іван Зязюн [2, с. 52-53].

Чому так відбувалося? На думку Івана Зязюна, впродовж останніх століть у науці панувала і, практично, продовжує панувати система мислення, яка ґрунтується на *«ньютоні-картезіанській парадигмі»*, що «править балом» і в сфері педагогіки і психології, які безпосередньо наповнюють конкретним

змістом мету, принципи, зміст, технологію і результати освітньої діяльності у суспільстві. Згідно з цією парадигмою, *система національної освіти є «безлюдною», тобто безособистісною*. У дидактичних системах є місце для будь-яких обґрунтувань, де, мовби, все науково вірно, правильно і виважено. Але в них немає найголовнішого – людини – учня з його світобаченням, світосприйняттям, світорозумінням, з його радощами і проблемами, з її активною життєвою позицією та настановами. На думку Івана Зязюна, освіта «...залишається такою і в наш час. Окресленням такого підходу дитина залишається об'єктом, а не суб'єктом навчально-виховних впливів» [5, с. 5].

У школі педагогічної майстерності основні зусилля спрямовуються на подолання цього недоліку. Педагогічна майстерність у цій школі розуміється як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності) та як комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога на рефлексивній основі. Найважливіші її властивості – це гуманістична спрямованість діяльності педагога, професійна компетентність, педагогічні здібності та педагогічна техніка, які пов'язані між собою та їм властивий саморозвиток [6].

Гуманістична спрямованість діяльності педагога полягає у тому, що педагогічна діяльність належить до типу суб'єкт-суб'єктної діяльності, в якій особливе місце посідає чутливість педагога до учня і до його проблем, життєвих, професійних і фахових перспектив, внутрішнього емоційно-почуттєвого стану, отримання радості від успіхів у навчально-пізнавальній діяльності тощо.

У зв'язку з цим справжнім смислом педагогічної діяльності є, на переконання Івана Зязюна, «людинознавство», на основі чого організуються подальші дії педагога щодо конкретного учня. В контексті гуманістичної ідеї слід підняти проблему «*олюднення Людини*» у сфері освіти, тому що *смислом і ціллю освіти* (І. Зязюн) є Людина у постійному (впродовж життя) розвитку, її

духовне становлення, гармонія відносин із собою та іншими людьми, зі світом. У такий спосіб освіта на державному рівні створює умови розвитку – саморозвитку, виховання – самовиховання, навчання – самонавчання всіх і кожного. Під освітою розуміється процес входження людини в життя суспільства, в цілісний світ «живої» та «неживої» природи. Отже, система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості та в ідеалі її призначення – щастя людини. Кінцевий результат освіти – внутрішній стан людини на рівні потреби пізнавати нове, здобувати знання, виробляти матеріальні й духовні цінності, допомагати ближньому, бути добротворцем» [1, с. 14, 18].

У школі педагогічної майстерності на ключове методологічне питання: яким має бути основний методологічний підхід до обґрунтування ролі, місця, провідної місії і головних функцій педагога в системі освіти України? відповіддю є дитиноцентризм. Це особистісно орієнтоване, гуманістичне та суб'єктно-діяльнісне навчання, основні ідеї яких знайшли відображення в науково-методологічному доробку Івана Зязюна. Стрижньовою їх ідеєю, на його думку, є гуманістичний підхід до організації навчально-виховного процесу, повага до особистості та суб'єктності як учня, так і педагога. «Навчально-виховний процес у школі – явище складне, багатогранне, динамічне, – наголошує Іван Зязюн. – Його специфіка зумовлюється передусім розширеним спілкуванням, найбільшою, на думку Антуана де Сент Екзюпері, розкішшю на світі. Для учителя ця розкіш – ніщо інше, як професійна необхідність. З її допомогою здійснюється взаємовплив двох рівноправних партнерів *суб'єктів – учителя і учня* (виділ. наше). Щоб він був ефективним, у вчителя і учня мають переважати позитивні естетичні почуття як показник людяності, гуманності, творчості, а відтак і працездатності, її результативності» [4, с. 39]. Стрижньовим тут є однозначний вислів: здійснюється взаємовплив двох рівноправних партнерів – суб'єктів – учителя і учня, тобто Іван Зязюн підкреслює ключовий принцип суб'єктно-діяльнісного навчання: і педагог, і учень є суб'єктами навчання, рівноправними партнерами в навчально-

виховному процесі.

Керівна роль належить у цій зв'язці, безперечно, суб'єкту викладання, тобто педагогу. Іван Зязюн слушно наголошує, що «освіта неможлива без учителя, з іменем якого пов'язані перемоги і поразки» [3, с. 33]. Суб'єктна позиція педагога, який має спеціальну підготовку і професійно займається педагогічною діяльністю у навчально-виховних закладах, не викликає особливого сумніву у багатьох науковців і практиків. Хоча впоратися з цим дуже складним завданням вдається не кожному педагогу, а тільки тим, які є справжніми майстрами своєї справи, з одного боку, та, з іншого – які самі являються суб'єктами процесу навчання та відповідають вимогам, які висувуються до фахівців соціономічних професій, тобто мають стійке хороше самопочуття у процесі роботи з людьми; мають потребу у спілкуванні; спроможні поставити себе на місце іншої людини; здатні швидко розуміти наміри, помисли та настрої інших людей; здатні швидко орієнтуватися у міжлюдських взаєминах; здатні добре пам'ятати, тримати у пам'яті про особистісні якості багатьох і водночас різних людей та ін.

Від суб'єктної позиції педагогів суттєво залежить духовна культура освітнього середовища, ефективність навчально-виховного процесу, успішність навчальної діяльності учня – суб'єкта учіння, який у суб'єкт-суб'єктній взаємодії має формуватися як особистість (соціальний суб'єкт), формувати культуру навчальної діяльності (навчальний суб'єкт чи навчальна суб'єктність), набути ключові види компетентності, тобто знає смисл життя і має чіткі життєві та професійні перспективи, спроможний творчо застосовувати отримані загальнонаукові знання, практичні навички, вміння та здатності для набуття професійної та фахової видів компетентності.

Відповідно, процес навчання з боку педагога має бути організований так, щоб кожен учень, з одного боку, відчував себе суб'єктом пізнання та діяльності, міг повноцінно проявити себе у спілкуванні, а кожен навчальний захід має йому допомогти усвідомлювати себе творчою особистістю та всебічно сприяти самопізнанню, самоствердженню, самореалізації та самоактуалізації як

соціального суб'єкта та суб'єкта навчальної діяльності, а з іншого – міг реалізувати конституційну потребу кожної дитини – бути суб'єктом пізнання, самоусвідомлення, спілкування та діяльності.

Суб'єктний підхід у навчально-виховному процесі буде сприяти, на думку Івана Зязюна, формуванню в учнів «...не лише нормативних знань, але передусім механізмів самонавчання і самовиховання з врахуванням максимального включення індивідуальних здібностей кожного учня» [2, с. 55].

Наступний важливий аспект у гуманістичному навчанні, на який вказує Іван Зязюн, – це необхідність існування суб'єкт-суб'єктних взаємин між педагогами та учнями: «Важливим і складним завданням є переведення змісту освіти у внутрішній світ особистості. Для цього необхідно організувати психологічно обґрунтовану діяльність двох рівнозначних у відношеннях суб'єктів: учитель – учень, прагнучи актуалізувати формування в учнів внутрішньоособистісної мотивації при задоволенні їхніх сутнісних (існуючих і формованих) потреб. Йдеться про освітню технологію – внутрішню організацію змісту, тобто про логіку і структуру змісту в контексті взаємовідношень учасників освітньої, зокрема і педагогічної дії» [1, с. 15]. Акцент робиться не лише на зміст навчальної діяльності та учіння, хоча це також дуже суттєво, а на формуванні таких міжособистісних взаємин, які забезпечують комфортні умови в навчально-виховному закладі для розвитку кожної дитини.

Для цього кожен урок має стати, на думку Івана Зязюна, «театром одного актора» [4, с. 44]. А педагогічна діяльність має бути тільки такою, бо педагогу постійно приходиться вирішувати та розв'язувати на заняттях найрізноманітніші нестандартні навчальні, виховні, міжособистісні та інші проблеми як з всіма учнями, так і кожним із них. Ця діяльність лише наполовину побудована на раціональній технології та методиці, а друга половина – це справжнє мистецтво, індивідуальна технологія і методика роботи з учнями. У зв'язку з цим перша вимога до педагога – бути соціальним, професійним і фаховим суб'єктом, друга – проявляти творчість у педагогічній діяльності, третє – любити учнів такими, якими вони є. Основними проявами

творчості педагога є здатність сформулювати щодо будь-якої навчальної проблеми альтернативну; побачити у відомих на перший погляд явищах нові факти, прояви, перспективи та ін.; наявність системного, практичного, критичного та оригінального мислення, здатність відійти навіть від авторитетних думок і ставлень; схильність до асоціацій, проектування, моделювання, систематизації, узагальнення та конкретизації; пошук у стандартній діяльності нестандартних підходів щодо її організації та здійснення тощо.

Усі ці якості яскраво проявляються у стилі педагогічного спілкування вчителя. «Сумісність у процесі спілкування педагога учнями ґрунтується на принципах доброзичливості, принциповості і відповідальності. У процесі спілкування педагог повинен обов'язково збагачувати учнів інтелектуально, морально, естетично, діяльнісно. Спілкування обов'язково передбачає формування у педагога і учнів образів один одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування...» [2, с. 108]. Отже, спілкування у процесі навчання має проникнутися життєрадісністю, гуманністю, людяністю, толерантністю, взаємною повагою, емоційністю, почуттями і оптимізмом. Спілкування відбувається, переважно, за допомогою слова, міміки та пантоміміки.

Іван Зязюн виділяє *три компоненти спілкування*: пізнавальний, естетичний і поведінковий: «Спілкування обов'язково передбачає формування у педагогів і учнів образів один одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування; воно несе в собі естетичну характеристику – зовнішню і внутрішню подобу учасників спілкування, викликає певне до себе відношення; у спілкуванні проявляється і поведінковий компонент – слова і справи, адресовані педагогом учням і навпаки» [4, с. 41].

Власне у навчальній діяльності, спілкуванні та в процесі самоусвідомлення та саморефлексії відбувається усвідомлення учнем себе суб'єктом пізнання, поведінки та діяльності, виникає та підтримується безпосередній взаємозв'язок між його особистісним і суб'єктивним, а також з

педагогом і оточенням. Кожен учень спроможний стати суб'єктом власного учіння, для цього педагог має створювати умови для того, щоб він виступав як особистість і суб'єкт діяльності.

Отже, у процесі навчання учень має виступати не просто як «...суб'єкт активності, розвитку, самодіяльності, але такої міри активності, яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, такої міри інтегрованості, яка забезпечує його розвиток і активність... Як методологічна категорія суб'єкт зникається з принципом детермінізму, який сформульований С.Л. Рубінштейном через діалектику зовнішніх і внутрішніх умов: суб'єкт виступає як інстанція, визначаючи це співставлення таким чином, який забезпечує його активність, розвиток, самодіяльність, і в цьому полягає його самодетермінація, яка здійснюється через розв'язання протиріч зовнішнього і внутрішнього, залежного і незалежного від нього» [7, с. 9].

Отже, сутнісною ознакою, за якою педагог та учень виокремлюють і стверджують себе у просторі індивідуального та історичного буття, є «суб'єктність» – із середини детермінована їх спонтанна та цілеспрямована активність, спрямована на формування, розвиток, вдосконалення і самовдосконалення власної психіки і себе як суб'єкта пізнання, спілкування, поведінки та діяльності. Відповідно, система освіти має сприяти учневі стати суб'єктом учіння та активної його творчої навчальної діяльності, навчити його ефективно вчитися протягом всього життя. Безумовно, основним помічником, товаришем, приятелем і просто старшим другом на цьому шляху має стати педагог як справжній суб'єкт педагогічного буття.

Література

1. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І.А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – С.11-57.

2. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії: [навч. посібник] / Зязюн І.А., Сагач Г.М. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
3. Зязюн І.А. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення: Матеріали до доповіді на загальних зборах АПН України 15-16 грудня 1998 р. / І.А. Зязюн. – К., 1995. – 33 с.
4. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія: Посібник для вчителів (Книжка в журналі) / І.А. Зязюн // Рідна школа. – 1995. – № 7-8. – С. 39-44.
5. Зязюн І.А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць / Ред. кол.: І.А.Зязюн (голов. ред.), С.О.Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н.Г.Ничкало, В.Г.Скотний та ін. – Львів: Світ, 1999. – Вип. 4. – С. 5-12.
6. Педагогічна майстерність: [підручник] / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. / За ред. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
7. Психологія суб'єктної активності особистості: Матеріали міжнар. наукової конференції «Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості», 12-14 жовтня 1992 р., м. Київ. – К., 1993. – 227 с.

Василий Ягунов

Педагог и ученик как субъекты процесса обучения в философской и педагогической теории Ивана Зязюна

Аннотация. В статье автор исследует философскую и педагогическую теорию Ивана Зязюна, которая касается субъектности педагогов и учеников в процессе обучения. Особое внимание обращается на обеспечение субъектности учеников, раскрывается технология работы педагога по поддержке и стимулированию субъектного поведения учеников.

Ключевые слова: педагог, ученик, субъект, субъектность, процесс обучения.

**TEACHER AND STUDENT AS THE ACTORS OF THE LEARNING
PROCESS IN THE> PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL THEORY OF
IVAN ZAZYUN**

Summary. The author analyzes philosophical and pedagogical theory of Ivan Zazyun, dealing with autonomusness of teachers and students in the learning process. It especially focuses on providing autonomusness for students, setting forth the teacher's technology on the support and encouragement of the autonomous behavior of students.

Key words: *teacher; student; actor; autonomusness; learning process*

